

Втора тема
ВЪЗНИКВАНЕ И ПЕРСПЕКТИВИ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА
СОЦИОЛОГИЯ

Доц. д-р А. Нончев

1. РАЖДАНЕ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА СОЦИОЛОГИЯ

Икономическата социология е една от най-новите и перспективни области на социологическото познание. Разбирането на нейното актуално състояние, особеностите на предмета, практическата значимост и перспективи не може да бъде пълноценно, ако не се познава нейното формиране и развитие. Проследяването на развитието на икономическата социология от нейното зараждане до обособяването ѝ е възможно само в цялостния контекст на класическата социология и нейните противоречиви взаимоотношения с икономическата наука.

**Социално-исторически предпоставки за възникването на
икономическата социология**

Предпоставките за възникването на икономическата социология трябва да се търсят в индустриалната революция, която слага началото на утвърждаването на капиталистическата организация на икономическите отношения и на формирането на модерните национални държави. Това налага коренна реорганизация на съществуващите социални структури и социални отношения. Действат мощни анти-традиционни социални сили, които предполагат сфери на активност, изискващи рационални обяснения и практически действия. Икономическата дейност се освобождава от феодалните рамки и това намира израз в икономическите възгледи на Просвещението. Икономическото поведение се разглежда като подчиняващо се на естествени закони, а икономическата мотивация - като аспект на универсалната човешка природа. Моделира се образът на „икономическия човек“, чието поведение е егоистично, ръководи се от собствения интерес и е насочено към увеличаване на богатството и към постигане на максимална икономическа изгода. Утвърждава се независимостта на икономическата сфера от държавната и политическата администрация. Нещо повече, държавата се разглежда като икономически паразит. Нейната функция се ограничава до осигуряването на общи условия на свободната икономическа дейност. “Свободната игра” на икономическите сили по-сигурно води до положителни обществени резултати, отколкото държавно-административната регулативна намеса. Защищава се принципът “laissez faire”, според който икономическите

явления трябва да протичат, и да се подчиняват на естествените си закони. Тази естествено формираща се и саморегулираща се област на социалния живот (към която се причисляват и семейните, и частните отношения) започва да се нарича гражданско общество и се разграничава от държавната, политическата и правната сфера.

Възгледите на Адам Смит и значението им за икономическата социология

Много от тези идеи се възприемат и развиват от Адам Смит (1723- 1790), който поставя началото на класическата политическа икономия с книгата си “Богатството на народите. Изследване на неговата природа и причини” (А.Смит,1). В същото време според един от основателите на американската социология - Албион Смол, всеки, който е запознат с основните социологически идеи, твърдо би определил А. Смит и като социолог. Впечатляващи са широтата на погледа и лекотата, с която той анализира проблеми, определени от съвременна гледна точка като икономически, социологически, политически или етически. Най-значим за икономическата социология е опитът на А. Смит да създаде една обща социална наука, опирайки се на задълбочено изследване на икономическата сфера на обществото. Макар и известен преди всичко като защитник на либерализма, създател на концепцията за организиращата мощ на “невидимата ръка” на пазара и привърженик на свободната търговия, А. Смит е далеч от абсолютизиране на ролята на стихийните икономически сили. Той се обявява срещу “монополизиращия дух на търговците и манифактуристите, които нито са, нито трябва да бъдат властелини на човечеството“. Централна тема за него са обществените условия, при които частният индивидуален интерес и общественият интерес съвпадат. Анализират се и различни възможности за нарушаване на действието на свободните пазарни сили (например официалните и неофициалните съглашения между предприемачите). В крайна сметка според А. Смит пазарът действа автоматично и ефективно само при определени условия, задавани преди всичко от господстващите социални институции. А. Смит разглежда и социалната структура на обществото, състояща се от различни професионални и социални групи. Те са продукт преди всичко на общественото разделение на труда, което определя и социалните различия между хората. “Различието в природните заложи на отделни хора в действителност е много по-малко, отколкото ние предполагаме, и самото различие в способностите, по които привидно се отличават хората от различните професии, когато достигнат зряла възраст, в много случаи е не толкова причина, колкото следствие на разделения на труда. Различието между най- разнородните личности - например между философ и прост уличен носач, произтича, изглежда, не толкова от

природата, колкото от навика, обичая и възпитанието” [1, 17]. Разделението на труда всъщност е най-силната социална връзка между хората, която ги прави взаимно зависими. Чрез размяната те могат да проявят своите социално произведени способности и те да станат обществено достойни.

Идеите на А. Смит, развити в зората на съвременното обществознание при отсъствието на ясни граници между различните социални науки, откриват и една принципна възможност за развитието специално на икономическата социология - отказ от категорично разделение между икономическата наука и социологията и използване на икономическия анализ за разработване на социологическата теория.

„Социологическият империализъм“ на О. Конт

Принципните възможности за реализация на взаимовръзката между социологията и икономическата наука могат да бъдат очертани още в първия период на съвместното им съществуване. Неговите условни граници са от 40-те години на 19. век, когато Огюст Конт (1798- 1857) оповестява появата на новата наука социология, до края на миналия век, когато настъпва залезът на синкретичните макро социологически теории и се очертават по-релефно границите между основните социални науки. В този период се проявяват с различна отчетливост и трите основни начина, по които социологията и политическата икономия се съотнасят помежду си. Първо, една от двете науки може да се опита да “погълне” предмета на другата, което често се означава като социологически или икономически “империализъм”. Второ, всяка от тях ограничава своя изследователски периметър и в голяма степен игнорира другата. Това отношение за дълго време е доминиращо през 20. век. Трето, установява се свободно комуникиране и се “отварят границите” между социологията и икономическата теория. За такова взаимодействие могат да се открият примери от всички периоди, но едва в последните години тази тенденция става по-отчетлива и аргументирано защитена.

Основателят на социологията О. Конт е и първият представител на социологическия империализъм. Социологията според него представлява най-високата степен, до която е достигнало човешкото познание, а политическата икономия няма самостоятелно значение и представлява безполезно метафизично занимание. Неговата критика е ориентирана главно в четири направления: 1) политическата икономия е твърде абстрактна и дедуктивна по своя характер и използвани методи; 2) тя разглежда икономиката откъснато от другите части на обществения организъм; 3) политическата икономия е по-скоро идеология, защото всеки икономист “измисля” своя собствена схоластична система от произволно

дефинирани понятия и 4) подценена е ролята на държавата в икономическия живот, което е в противоречие с обществените реалности. Със самото обособяване на икономическата сфера като изследователски обект на политическата икономия според О. Конт в науката се вкарва метафизична абстракция. Реалистичният поглед към действителността прави очевидни политическите, моралните, интелектуалните явления, които не могат да бъдат отделени от икономическите. Всяко изследване на обществото трябва да бъде ориентирано към цялостността на обществения организъм и да се основава на емпирични факти. Дедуктивният метод в научното познание има само частично и спомагателно значение.

Алтернативите на социологическия империализъм

След 1865 г. тези възгледи на О. Конт стават известни в Англия - родината на класическата политическа икономия, и са подложени на остра и справедлива критика от такива икономисти, като Джон Елиът Карне, Алфред Маршал, Джон Невил Кейнс и др. Те отбелязват, че О. Конт практически не познава съвременната политическа икономия, че разделението на труда във всички сфери на науката е неизбежно и оправдано, че дедуктивното мислене не може да бъде подменено с празен емпиризм. Категоричен е изводът, че изучаването на икономиката трябва да бъде оставено на икономистите. Постепенно започва да се очертава тенденцията социологията, която първоначално има за цел да синтезира цялото позитивно знание за обществото, да се превърне в "остатъчна наука" и да се откаже от претенциите си не само спрямо икономиката, но и спрямо предметните области на всички социални науки (политически, юридически, етически, етнографски). Тази тенденция се подсилва и от борбата за "академично пространство" в университетите в Европа и САЩ. В нея икономистите допускат утвърждаването и институционализирането на социологията само след като се убеждават, че тя няма да се намесва в техния научен периметър. Така за дълго време социологията е отстранена от изследването на икономическия живот и се ориентира към такива социални явления, които не са включени в предмета на съществуващите обществени науки: религията, образованието, семейните отношения, социалното неравенство, етническите и расовите проблеми, престъпността и т.н. Това е цената, която социологията плаща, за да утвърди самостоятелното си съществуване.

По същото време двама учени, без да се наричат социолози - Карл Маркс и Джон Стюарт Мил, по признанието на много съвременни изследователи успяват да намерят сполучлив баланс между икономическата и социологическата перспектива. Взаимодействието между икономическите и социалните явления не може да бъде разбрано, ако те се разглеждат изолирани едни от други. Според оценката на Йозеф Шумпетер например

всички по-важни концепции и твърдения на К. Маркс са едновременно икономически и социологически. Макс Вебер - един от най-последователните опоненти на К. Маркс, го характеризира като ключова фигура на “социално-икономическата наука”, която интегрира в себе си подходите на икономическата теория, историята и социологията.

От тези две тенденции във взаимоотношенията между социологията и класическата политическа икономия - на дистанциране и взаимопроникване, в началото на 20-ти век се заражда идеята и се правят първите опити за обособяване на икономическата социология като самостоятелно научно направление.

2. КЛАСИЧЕСКАТА ПРОГРАМА ЗА РАЗВИТИЕТО НА ИКОНОМИЧЕСКАТА СОЦИОЛОГИЯ

На границата на двадесетото столетие социологията добива окончателно обществено признание главно чрез класическите трудове на Макс Вебер, Емил Дюркем, Георг Зимел, Вилфредо Парето и др. По-слабо известен е фактът, че едновременно с утвърждаването на общата социология се полагат усилия да се обособи и една самостоятелна област на социологическото познание, наричана най-често икономическа социология.

М. Вебер - класик на икономическата социология

Най-важната фигура в този процес е М. Вебер (1864-1920). Той не само употребява понятието “икономическа социология” (wirtschaftssoziologie), но се опитва да очертае спецификата на изследователското ѝ поле и програмата за нейното развитие. В различни фази от своя живот М. Вебер се занимава с юриспруденция, икономическа история и социология. Това до голяма степен обуславя интердисциплинарния характер на неговите трудове, които трудно могат да се отнесат към някоя отделна академична дисциплина. В неговите представи “социалната икономия” трябва да съчетава:

- а) икономическата теория;
- б) икономическата история;
- в) икономическата социология.

Единството на тези три подхода трябва да намери израз и в логиката на социално-икономическите изследвания. Икономическата теория отразява общите аспекти и съдържание на икономическите явления, икономическата история съотнася теоретичния модел към конкретни исторически факти, а икономическата социология установява тяхната социална и културна значимост. В предмета на изследване на

икономическата социология се включват три типа явления: първо, икономическите институции; второ, “икономически релевантните феномени”, които не са икономически по своя характер, но имат съществени последици за икономическия живот; трето, “икономически обусловените феномени”, които също са неикономически, но се влияят от икономически фактори.

В най-голяма степен конкретните виждания на М. Вебер за съдържанието на икономическата социология могат да се открият в неговото посмъртно публикувано произведение “Стопанство и общество” [11]. В него той изрично посочва своята цел да създаде една ”социологическа теория за икономиката”. Най-важен елемент в неговия анализ е концепцията за “икономическото действие”, която е изходен пункт за конструиране на по-сложните социологически категории, описващи икономическите явления. Веберовата концепция за икономическото действие се отличава от модела на икономическо поведение на доминиращата по негово време неокласическа маргиналистка икономическа парадигма в три най-важни аспекта. Първо, икономическото действие е социално обусловено, защото е ориентирано спрямо действията на други хора. Второ, то винаги е свързано с определен смисъл, определящ неговата индивидуална и културна значимост. Трето, икономическите действия на хората притежават и специфично властово измерение, отразяващо борбата за контрол и разпореждане с икономическите ресурси. Според М. Вебер например пазарът е арена на “борба на човек срещу човек”, а парите са главното оръжие в тази борба.

Централно място в теоретичните възгледи на М. Вебер заема и проблемът за рационалността на икономическите действия и нарастващата рационалност на икономическия живот. Той разграничава два основни типа рационалност на икономическите действия: “формална”, на която се основава икономическата теория при анализа на рационалния избор на икономическите субекти, и “съдържателна”, която е свързана с крайните цели на човешката активност и излиза извън рамките на традиционните икономически представи. Тези разграничения имат централно място във веберовите “социология на организациите” и “социология на пазара”. Особен интерес представлява неговият анализ на “съдържателното регулиране” на формално свободния пазар съобразно целите и мощта на икономическите субекти.

Трябва изрично да се отбележи, че като цяло М. Вебер се отнася позитивно към икономическата теория и счита, че социологическото изследване на икономиката има преди всичко допълващ характер, който в никакъв случай не поглъща и не изчерпва проблематиката на икономическата наука.

Възгледите на Е. Дюркем за икономическата социология

Приблизително по същото време идеята за самостоятелно съществуване на икономическата социология развива и френският социолог класик Емил Дюркем (1858-1917). Още в първите броеве на издавания от него “Социологически годишник” (*L’Anee Sociologique*, 1896-97) той обособява рубриката “Икономическа социология” (*sociologie economique*). Неговият анализ на взаимоотношенията между социологията и икономическата наука е ориентиран най-малко в три направления:

Първо. Критика на икономическата теория, с което той продължава традицията на своя сънародник О. Конт. Е. Дюркем открива фундаментални дефекти в подхода на икономистите към изучаването на икономическите явления. Те приемат за отправна точка на своя анализ обособения индивид и го разглеждат като “систематичен егоист”, изцяло мотивиран от стремежа към богатство. Действителният човек според него е много по-сложен - принадлежи на своята страна и своето време, живее в конкретно населено място, има семейство, споделя определени политически и религиозни убеждения и т.н. Така икономистите създават един нереален и изолиран икономически свят, който не съществува. В действителност само в човешките общности, които са твърде различни една от друга, индивидите се стремят към обогатяване. Природата и успехът на техните усилия се променят едновременно с природата на общностите, в които те се реализират.

Второ. Анализ на проблема за дерегулацията на икономическия живот и социалните механизми на неговата стабилизация. Бързото икономическо развитие изпреварва създаването на адекватни норми и правила за регулиране на човешкото поведение. По този начин се отварят вратите на вградената в западните общества тенденция към дерегулация на обществото. Това патологично състояние Е. Дюркем означава с понятието “аномия”. Една от неговите прояви е неограниченото желание за удоволствия и потребление, които не могат да бъдат удовлетворени. Пазарът не е в състояние да осигури икономическа и социална стабилност. Моралът, а не икономиката трябва да се превърне в основен социален проблем. Възможност за постигането на устойчиво балансиране на икономическия и обществения живот Е. Дюркем вижда във формирането на професионални общности, които да създадат колективни норми и ритуали, регулиращи поведението на своите членове и динамиката на икономическите процеси.

Трето. Изследва от социологическа гледна точка еволюцията на някои базисни икономически институции - разделението на труда, собствеността, размяната, договорните отношения и др. Според Е. Дюркем например икономистите грешат, когато разглеждат разделението на труда само като икономическа категория, т.е. като средство за увеличаване на богатството

и ефективността на производството [4]. То има по-широки социални функции за създаване и поддържане на социална солидарност. В развитите общества задълженията и правата, формирани на базата на взаимната зависимост между хората, са продукт на нарастващото разделение на труда. Именно тези права и задължения, а не пазарната размяна, поддържат целостта и устойчивостта на обществото. Самият пазар не е просто свободна размяна на стоки и услуги, а сложна социална система от регулативни норми и правила, които го правят възможен. Следвайки тази логика, Е. Дюркем прави извода, че икономическата теория постепенно трябва да се превърне в част от социологическата наука.

В. Парето и разграничаването на социологическата и икономическата теория

Човекът, който може би най-добре предусеща “разделението на пътищата” на социологията и икономикса, доминиращо след 20-те години на нашия век, е италианецът Вилфредо Парето (1848-1923). Той посочва, че социологията може да допълни, но не и да замести икономическия анализ. Известни са неговите икономически изследвания най-вече в областта на пазарното равновесие и можем да вярваме на неговото заключение, че изучаването на много икономически факти не може да бъде реализирано без помощта на социологията. Разграничителната линия между социология и икономикс той прокарва в своя “Трактат по обща социология” (1915-16) чрез разделянето на човешките действия на “логически” и “нелогически”. Първите са обект на изследване от икономическата теория и имат рационален характер. Вторите, при които субективно възнамеряваните цели не съвпадат с обективните резултати на действието, са предмет на социологията и преобладават в обществения живот. Анализът на нелогическите действия според В. Парето е много по-труден и в много случаи поставените от него проблеми или се игнорират, или се приемат за даденост от икономическата теория. Поставянето на акцента върху изследването на нелогическите действия на хората е едно от най-силните противопоставяния на идващата от Просвещението идея за доминирането на рационалността в обществения живот.

Въпреки обещаващите признаци за обособяване на икономическата социология като отделно научно направление към средата на 20-те години става ясно, че социологическата и икономическата наука все повече се отдалечават една от друга и се развиват относително самостоятелно. Социолозите и икономистите, с малки изключения, не се интересуват “какво става в къщата на съседа”. За един сравнително дълъг период взаимодействието между социология и икономикс е сведено до минимум.

3. СОЦИОЛОГИЯ И ИКОНОМИКС В ЕВРОПА И САЩ

Една от основните тенденции в развитието на социологията след 20-те години е “раздробяването” ѝ на множество социологически дисциплини. Между тях са и такива, които имат пряко отношение към отделни аспекти на икономиката - социология на труда, на професиите, на потреблението, на организациите, индустриална социология, теория на социалната стратификация и мобилност и др. Цялостни опити да се осъществи социологическа интерпретация на икономическия живот обаче на практика не се правят. Въпреки тази фрагментация няколко социолози и икономисти полагат усилия да запазят отворени каналите за комуникация между двете научни области. Важно е да се отбележи, че социологическите изследвания на икономическите явления тръгват в различна посока на европейския и на американския континент. До 40-те години те са по-интензивни в Европа, а след това центърът им се премества в САЩ.

Европейската икономическа социология в посткласическия период

Веберовата идея за развитието на икономическата социология се запазва в най-голяма степен в творчеството на австриеца Йозеф Шумпетер (1883-1950). Той споделя едно по-широко виждане за съдържанието на икономическия анализ, който трябва да обхваща четири фундаментални области: а) икономическа теория; б) икономическа история; в) икономическа статистика и г) икономическа социология. По същество Й. Шумпетер е единственият водещ икономист, който проявява сериозен интерес и допринася за развитието на икономическата социология. Той се опитва да обясни различията и взаимовръзката между икономическата теория и икономическата социология [7]. Неговото разбиране за предмета на икономическата социология е по-ограничено от това на М. Вебер и Е. Дюркем. Тя би трябвало да се занимава само с институционалната среда на икономиката, а не със самите икономически явления. Икономическата теория може да изследва и обясни икономическото поведение на хората само в определена социално-институционална рамка, а не въз основа на неизменни техни склонности и мотиви. Предмет на икономическата теория са икономическите механизми, които действат в границите на доминиращите в определен исторически етап социални институции.

По-важните институции, от които Й. Шумпетер се интересува, са държавата, собствеността и частното предприемачество, договорните и наследствените отношения и др. Той е един от най-известните изследователи на отношението държава - икономика, анализирайки държавното регулиране на икономиката, данъчната и митническата политика, ролята на държавния дълг, социалните структури и благосъстоянието на населението и др. Особен интерес Й. Шумпетер

проявява към еволюцията на капиталистическата държавна и икономическа система, която анализира от различни гледни точки: нестабилността на капиталистическото общество, вградените в него “съзидателни деструктори”, значението на предприемачеството и иновациите за икономическия прогрес, характера на икономическите цикли и др. Заслужава внимание и поставеният от Й. Шумпетер въпрос за мястото на “икономическите идеологии” при изследването на икономическия живот, въпреки че неговата интерпретация на идеологията не е особено популярна. Всеки учен изхожда от една предварителна интуитивна представа за общите свойства на икономическата реалност, без която той не знае къде да насочи своето внимание. Това означава обаче, че предварителните нагласи и разбирания, за които невинаги се държи сметка, изкривяват оптиката на изследвателя при теоретическата реконструкция на икономиката. Тези форми на несъзнателна рационализация Й. Шумпетер нарича “идеологии” и счита, че социолозите трябва да отчитат условията, формите и влиянието на тяхното съществуване.

Освен Й. Шумпетер, който продължава традицията на М. Вебер, в периода 1920-1940 г. във Франция работят последователите на Е. Дюркем, съхранявайки неговото виждане за икономическата социология. В тази група по-значими са имената на Марсел Мое, Морис Халвбакс, Франсоа Симианд и др. Сближава ги общата им методологична позиция, противостояща на индивидуалистичната и утилитаристка традиция в икономическата теория. Разбирането на социалните факти (икономически, политически, религиозни или нравствени), на институциите, обичаите и колективните представи изисква да се възприеме гледната точка на социалното цяло. При това трябва да се вземе предвид и начинът, по който структурата на социалните общности, техните групови взаимодействия и влияния осигуряват протичането на жизнения процес на обществото, ф. Симианд например анализира динамиката на работните заплати във Франция от средата на 18. век до 1930 г., разглеждайки нейната обусловеност от множество демографски, технологични и институционални фактори. М. Мос анализира процеса на неикономическа размяна като социален феномен и свързаните с него институции и форми на социална връзка: договор, кредит, дълг, доверие, подарък и т.н. Въпреки доброто качество на социологическите изследвания на представителите на школата на Е. Дюркем влиянието им върху социологическата общност е сравнително слабо.

Американската алтернатива – икономика и общество

Постепенно ролята на лидер в социологическия свят поемат американските социолози. В САЩ социологическият анализ на икономиката се развива в

друга насока. Понятието “икономическа социология” е практически непознато зад океана и по същество не се правят никакви опити да бъдат продължени усилията на европейската социология за обособяването на подобно направление. Съществува обаче един специфичен американски еквивалент на икономическата социология, който най-често се означава с названието “икономика и общество”. Той отразява и факта на “остатъчност” на американската социология, интерпретирайки обществото и икономиката като две обособени реалности. Затова и тези аспекти на икономическите явления, при които икономистите са се наложили като “експерти”, не са обект на внимание на социолозите. Те насочват изследователския си интерес към зони, останали извън обсега на конвенционалния икономикс: социалните отношения в икономическите организации, формирането и структурирането на професионалните общности, икономическите аспекти на социалната стратификация, социално-професионалната мобилност, мотивацията на икономическото поведение и др.

В средата на 50-те години американските социолози Талкът Парсънз и Нейл Смелсър се опитват да реабилитират икономиката като обект на социологическия анализ [5]. В тяхната съвместна работа “Икономика и общество” е деклариран стремежът към интеграция на икономическата и социологическата теория. Методологична основа на този теоретичен синтез е развитият от Т. Парсънз структурно-функционален подход, който се разпространява и върху икономическата сфера. Всяка социална система, за да съществува и за да се възпроизвежда устойчиво, трябва да изпълнява четири функционални изисквания: адаптация (А), достигане на целите (G), интеграция (I) и съхраняване на формата (L). Изследва се начинът, по който тези четири функции се проявяват на различни структурни равнища на социалната система. Приложението на тази схема “А-G-I-L” по отношение на икономиката може да се илюстрира чрез табл. 1.

Функционалното изискване за адаптиране на социалната система към нейната среда се изпълнява от икономическата подсистема, която обхваща всички дейности по производството и разпределението на богатата. Чрез труда се осъществяват взаимодействието и приспособяването на обществото към природната среда и по този начин се поддържа неговото съществуване. В рамките на икономическата подсистема постоянният приток на инвестиции осигурява нейното устойчиво функциониране.

Таблица 1

Икономиката като социална система

1. Диференциация на обществото като социална система

A	Икономическа подсистема	Политическа подсистема	G
L	Културно-мотивациона подсистема	Интегративна подсистема	I

2. функционална диференциация на икономиката

A	Инвестиционна подсистема	Производств. и разпределит. система	G
L	Културни и мотивац. ресурси	Организ.- предприемаческа подсистема	I

3. Предприемаческа подсистема

A	финансиране на иновациите	Нови комбин. на производств. фактори	G
L	Мобилн./ заменяемост на пр. ф-ри	Възможност за иновации	I

Източник: Economy and Society, с.44,53,203

Икономическите цели според концепцията на Т. Парсънз и Н. Смелсър се реализират чрез подсистемата на производството и разпределението на стоки и услуги.

Чрез интеграцията се осигуряват равновесието на икономическата система и поддържането на съгласувани взаимодействия между нейните подсистеми и относително независими структурни единици. Главна роля в тези процеси имат ценностно-нормативното регулиране на икономическия живот, системата от доминиращи и легитимни правни норми, както и механизмите на социалния контрол. Съществена е ролята на институционализацията на парите и властта посредством организационно-предприемаческата подсистема.

Функционалното изискване за съхраняване на формата се отнася до запазването на културните образци в икономическата подсистема и намаляването на напреженията в нея. Основно значение за ефективна реализация на това изискване има процесът на социализация, чрез който

всеки индивид усвоява културните модели на своето общество. В модерните общества социализацията се осъществява чрез силно диференцираната система от институции. Икономическата култура и мотивацията на икономическите субекти имат решаваща роля за поддържането на динамичното равновесие и съхраняването на формата на икономическата подсистема на обществото.

В този контекст някои от най-важните особености на структурно-функционалния подход по отношение на анализа на икономическия живот са следните: 1) икономиката се разглежда като обособена социална подсистема, която от своя страна има сложна структурно- функционална организация; 2) икономическата подсистема постоянно взаимодейства с останалите подсистеми на обществото посредством специфични социални посредници. 3) тя изпълнява специфични функции в рамките на общественото цяло, ориентирани главно към адаптирането на социалната система към нейната околна среда; 4) важен теоретичен и емпиричен проблем е отношението на икономическите действия към културните образци, разбирани като социално организирана система на субективните ценностно-нормативни ориентации; 5) социологията разглежда като зависима променлива това, което икономистите приемат за предпоставено - структурата на предпочитанията, полезностите, ценностите и целите, определящи индивидуалния избор; 6) в “Икономика и общество” за първи път в съвременните социологически изследвания на икономиката се вземат предвид постиженията на икономическата теория в лицето на Дж. М. Кейнс, П. Самуелсън, Е. Домар и др.

4. СЪВРЕМЕННИ СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ВЪЗГЛЕДИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКИЯ ЖИВОТ

Взаимопроникване на икономическия и социологическия анализ

В резултат на все по интензивното взаимодействие между икономическата и социологическата теория границата между тях става все по-размита и неясна. Въпреки парадигмалното многообразие и разнообразието на изучаваните теми и проблеми започват да се очертават контурите на едно хомогенно научно направление - икономическата социология. Най-краткото определение на нейното изследователско поле е използването на социологическия подход при изследването на икономическите явления. По-разгърната дефиниция на предметната област на икономическата социология е предложена от Нейл Смелсън и Ричард Суедбърг: “Приложение на теоретичния подход, променливите и обяснителните модели на социологията към цялостния комплекс от дейности, свързани с производството, разпределението, размяната и потреблението на

ограничени блага и услуги [12,3]. Това формално определение, както и всяко друго, не може да разкрие действителното съдържание и множеството измерения, в които се развива икономическата социология в последните години. За изграждането на по-пълна и реалистична картина на нейните научни търсения ще бъдат разгледани два проблема. Първият се отнася до сближаването и взаимопроникването на социологическия анализ В рамките на няколко различни теоретични направления, а вторият засяга методологичните различия В подхода на икономическата социология и модерния икономикс при анализа и интерпретацията на икономическите явления.

От средата на 60-те години започва интензивен процес на Възстановяване на прекъснатите взаимодействия между социологическата и икономическата теория. Характерно е това, че той е двупосочен и не се ограничава само до желанието на социолозите да си възвърнат икономическия живот като изследователски обект. Сближаването и взаимопроникването на социологическия и икономическия анализ се осъществяват В рамките на няколко различни теоретико-методологични подхода.

„Икономически империализъм“ и теории за рационалния избор

Този термин е използван за първи път от Кенет Боулдинг през 1969 г., за да означава опита на икономическата теория да “завладее” изследователското поле и методите на другите социални науки. Общата програма на “икономическия империализъм” се изразява В убеждението, че икономическият тип анализ може да бъде приложен и извън неговите традиционни граници. Класически пример в това отношение е американецът Гари Бекер, носител на Нобелова награда. Той се опитва да покаже, че трите базисни допускания на икономическата теория

- максимизиращото индивидуално поведение, стабилността на предпочитанията и правения избор, тенденцията на социалната система към равновесие при взаимодействието на рационално действащи субекти, са валидни и в сферата на политиката, семейните отношения, образованието, правото, престъпността и др. [2]

Друг представител на Чикагската школа - Джеймс Коулман, прави опит да постави социологията на нова парадигмална основа - теорията на рационалния избор (“Основи на социалната теория”, 1990). Според Дж. Коулман основната цел на науките за обществото е да обяснят начина и формите на организация на социалните системи като продукт на съгласувани, но индивидуално осъществявани действия на хората. Разбирането на индивидуалното поведение означава да се установят неговите мотиви, които го правят рационално от гледна точка на извършителя. Най-важният теоретичен проблем от тази гледна точка е

преходът от микроравнището на анализ - индивидуалното поведение, към равнището на социалните системи и тяхната организация и функциониране. В Европа аналогични идеи се развиват от привържениците на т.нар. “структурен индивидуализъм” - Карл- Дитер Оп, Зигварт Линденберг и др., които също споделят принципите на методологичния индивидуализъм и прилагат модели на рационалния избор.

Неомарксизъм и феминизъм

Едно проучване на Изследователския комитет “Икономика и общество” към Международната социологическа асоциация, осъществено през 1979 г. от Н. Смелсър, Х. Маклър и А. Сайлс, показва, че близо 90% от неговите членове използват елементи на неомарксисткия подход в своята научна практика. През 1983 г. Артър Стинчкъмб публикува първата книга на английски език с названието “Икономическа социология”, в която си поставя за цел да обобщи неомарксистката традиция в тази област. Известна е и идеята за “нова политическа икономия”, лансирана от Джон Голдторп, Фред Хирш и др. Те считат, че икономическите отношения не се проявяват само на пазара, а и в борбата за икономическа и политическа власт и влияние, което прави задължително политическото измерение на икономическите анализи. Взаимодействието между субектите на икономическите и политическите отношения е централна тема на “новата политическа икономия” след 70-те години. В България в този период трябва да се отбележат възгледите на проф. Кирил Григоров и проф. Петър- Емил Митев за “социологизиране на политическата икономия”. феминистката критика към конвенционалния икономикс се основава на твърдението, че той се базира върху изследване на икономическото поведение на мъжете, без да отчита спецификата на икономическите роли и функции на жените. Традиционният икономически подход например не е в състояние да обясни обстоятелството, че жените извършват 2/3 от съвкупния обществен труд, получават 1/10 от съвкупните доходи и притежават 1/100 от съвкупното обществено богатство. За да бъдат правилно разбрани подобни факти, трябва да се вземат предвид и фактори като междуполовото разделение на труда, структурата на професионалните роли, професионалната дискриминация на жените, невключената в пазарните отношения икономическа дейност, домашния труд, семейните структури и др. По-из вестни представители на феминистки ориентирания социологически подход към икономическия живот са Розабет Мое Кантор (“Мъжът и жената в корпорацията”, 1977), Луиз Тили и Джоан Скот (“Жените, работата и семейството”, 1978), Паула Ингланд и Джордж Фаркаш (“Домакинството, заетостта и полът”, 1986) и др.

Социологически изследвания на пазара

В случая се има предвид, от една страна, бурното развитие на маркетинговите изследвания в последните години, в които методите на емпиричната социология имат решаващо значение. Те безспорно отразяват възможността и необходимостта от приложение на социологически техники в икономическата практика. От друга страна, съществен е фактът, че осмислянето на пазарните отношения от социологически позиции се извършва и на теоретично равнище. Много характерни са опитите да се разгледат различните типове пазари като конкретни социални структури и да се очертаят социалните механизми на тяхното функциониране. Стремешт е да се преодолее разделението на “чисто икономическите” от социалните елементи на пазарните отношения. Американският социолог Харисън Уайт например в края на 70-те години свързва микро- и макроравнището на анализ, показвайки зависимостта на индивидуалните решения и действия на пазарните субекти от устойчивите структури на диференцираните пазари. Важен теоретичен проблем за него са конструирането и запазването на стабилни пазарни конфигурации чрез взаимно- ориентираното поведение на икономическите субекти.

През 80-те години М. Аболафия, У. Бейкър и С. Шапиро поставят началото на социологическото изследване на финансовите пазари, а Х. Маклър - на финансовите елити и механизмите на тяхното възпроизводство. Голямо значение за развитието на икономическата социология имат и проучванията на трудовия пазар. Някои по-важни идеи в тази област заслужават да бъдат отбелязани:

а) идеята за социалното сегментиране на трудовия пазар. Различните сегменти, между които мобилността е крайно ограничена, се различават по размерите на потенциалното и реалното възнаграждение, възможностите за професионален растеж, сигурността на работните места и т.н. Поставя се и проблемът за трудовата дискриминация на различни малцинствени и маргинални социални групи;

б) идеята за съществуване на вътрешнофирмени “квазипазари”, в които действат съвсем различни принципи и механизми на кадрови подбор, разпределение на трудово-професионалните роли, вътрешно-организационна мобилност и др.;

в) идеята за зависимостта на трудовото поведение, на избора и намирането на работно място от социалните структури и междуличностни отношения, в които е “вграден” трудовият пазар. [3] Изследванията на Марк Грановетер показват, че при търсене на работа с най-голямо доверие се ползва информацията, получена от лични контакти. Освен това осигурената по този начин работа, а не чрез обяви, бюра по труда и

агенции за безработни, е по-добре заплатена и адекватна на изискванията на търсещите.

В рамките на новите междудисциплинарни научни изследвания се разработват и теми като икономиката в сянка, домашното стопанство, взаимовръзката между пазарните отношения, социалните ценности и националната култура и др. В резултат тези многопосочни търсения границите между социология и икономикс стават все по-условни и трудно различими.

Икономическа социология и икономикс

Специфичните характеристики на методологичния подход и предметната област на икономическата социология могат да се обобщят в няколко направления:

Първо. Основната научна цел на икономическата социология е да разработи цялостна и непротиворечива социологическа теория за икономическия живот. Икономиката не се разглежда като автономна и обособена реалност, а се концептуализира начинът на нейното “вграждане” и функциониране в рамките на цялостната социална система. Самото отделяне на икономиката като самостоятелен обект на анализ се заменя с понятието “икономически живот” [вж например 8], което обхваща и тоталността на социалните отношения, и ежедневните взаимодействия, В рамките на които се осъществява икономическата дейност на хората.

Второ. Разработва се нова и по-реалистична представа за икономическите субекти, които в класическата и неокласическата икономическа теория обикновено се свеждат до индивидите, домакинствата, бизнес организациите и държавата. Анализират се многообразието от реални социални общности, които участват в икономическата игра, начинът на тяхното взаимодействие, влиянието им върху поведението на индивидуалните субекти. Колективните и организационно структурираните субекти на икономическия живот не се разглеждат като “черни кутии”, чиято вътрешна структура е без значение за теоретичния анализ. Социалните отношения в икономическите организации, домакинствата, трудовите общности, държавните учреждения и т.н. са включени в теоретичната интерпретация на икономическите процеси. На преоценка се подлага и аксиомата за максимизиращото рационално икономическо поведение на индивидуалните и груповите икономически субекти. Анализират се условията (исторически, институционални, политически, идеологически, културни), които могат да формират различни типове социално-икономически действия.

Трето. Обект на Вниманиe при изследването на икономическите институции и организации са начините, чрез които се запазват социалната

стабилност на икономическите отношения, устойчивостта на социалната организация на икономическия живот. Съществено за подхода на икономическата социология е съчетаването на аналитичността и историзма при изследване на типовете и еволюцията на икономическите системи. Силен акцент се поставя Върху “социалните мрежи”, чрез които междуличностните отношения се структурират и правят възможно съществуването на икономическите взаимодействия между хората. Социалните механизми, чрез които се разпространяват сигналите към поведението на икономическите субекти, са съществен елемент в теоретичната концепция на икономическата социология.

Четвърто. В много голяма степен на критично осмисляне е подложена сциентистко-позитивистичната парадигма на конвенционалната икономическа теория. Много по-голямо внимание се отделя на смисловата организация на икономическите дейности и отношения, на субективното дефиниране на ситуациите в ежедневието, на културните, идеологическите и етическите детерминанти на икономическото поведение.

Пето. Икономическата социология запазва своя социално-критичен поглед към икономическата реалност. Тя се интересува от природата, причините, формите, последиците на социалните конфликти, които неизбежно съпътстват икономическия живот. Социалното неравенство, социалната стратификация и мобилност заемат съществено място в тази проблемна сфера. Въпросите за властта и нейната роля за протичането, регулирането и динамиката на икономическите процеси са също важна съставна част на предметната област на икономическата социология.

Шесто. Позицията на социолога изследовател се интерпретира не само като на обективен наблюдател, но и като на участник, включен в социалния и икономическия жизнен процес. От тази гледна точка и обективистичните естествено-научни методи са с ограничена сфера на валидност. Те трябва да бъдат допълнени с характерния за субективно-хуманистичната социологическа традиция интерпретативно- разбиращ подход.

Без да бъдат изчерпателни, тези характеристики очертават основните параметри на предметната област и методологичния подход на формиращата се икономическа социология. Процесът на нейното обособяване не е окончателно завършен, но постигнатото досега вдъхва оптимизъм и очертава добри перспективи за плодотворна интеграция на социологическия и икономическия анализ, теоретичната стратегия и емпиричните изследвания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Смит, Адам. Богатството на народите. Изследване на неговите природа и причини, С, 1983.

- 2 Becker, Gary, The economic approach to human behavior. University of Chicago Press, 1976.
- 3 Granovetter, Mark, Economic action and social structure: the problem of embeddedness, American Journal of Sociology, 91/3, 1985.
- 4 Durkheim, Emil, The division of labor in society, N.Y., The Free Press, 1964 (оригиналът е от 1902 г.).
- 5 Parsons, Talcott and Neil Smelser, Economy and Society: a study in the integration of economic and social theory, London, Routledge and Kegan Paul, 1956.
- 6 Parsons, Talcott. Theories of society, co-editor with Edward Shils, Kaspar Naegle, and Jesse Pitts, Vol.I-II, N.Y., 1961.
- 7 Shumpeter, Joseph, History of economic analysis, London, Georg Allen & Unwin, 1954.
8. Smelser, Neil, Sociology of economic life. Englewood Cliffs, New Jersey. Prentice- Hall, 1963.
9. Stinchcombe, Arthur, Economic Sociology, N Y., Academic Press, 1983.
10. Swedberg, Richard, Economic Sociology., past and present, SAGE Publications, vol.35, 1987.
- 11 Weber, Max, Economy and society: an outline of interpretive sociology, Berkeley, Ca., University of California Press, 1978 (оригиналът е от 1922
12. The Handbook of Economic Sociology. Neil Smelser and Richard Swedberg, editors. Princeton University Press, 1994.

ВЪПРОСИ ЗА САМОПОДГОТОВКА

1. Кои са социално-историческите предпоставки за възникване на икономическата социология?
2. Какво представлява „социологическият империализъм“ на О. Конт?
3. Кой е предметът на изследване на икономическата социология според Макс Вебер?
4. Коя е разграничителната линия между социология и икономика според Вилфредо Парето?
5. Какво е разбирането за предмета на икономическата социология според Йозеф Шумпетер?
6. Как се интегрират икономическата и социологическата теории според американските социолози в средата на 50-те години (Парсънс и Смелсър)?
7. Какви представляват социологическите изследвания на пазара?
8. Кои са характеристиките на методологичния подход на съвременната икономическа социология?